

*Петро Кравченко, Анатолій Мельник*

*КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович – доктор філософських наук, професор, декан історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, проблеми сучасної політичної культури.*

*МЕЛЬНИК Анатолій Іванович – доктор філософських наук, заслужений працівник освіти України. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія та філософія історії, політична культура суспільства.*

### КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ У ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ МЕТОДОЛОГІЇ (стаття 2)

*У статті доводиться, що із виникненням методології історичної глобалістики, історичної проекції геополітичних ідей, «світ-системної» теорії змінюється характер постнекласичної методології. Основною відмінністю цих теорій є осмислення сучасних глобальних і транснаціональних процесів з точки зору ретроспективи 500 років всесвітньої історії.*

*Ключові слова: всесвітня історія, геополітики, історичний релятивізм, культурна антропологія, методологія історичної глобалістики, постнекласична філософія, світ-системна теорія, синергетика, соціально-історичне буття, суб'єкти історії, теоретична соціологія, філософія історії.*

Постнекласична методологія виходить з тези про проблематичність оперування сутностями, які традиційно розглядалися в якості великомасштабних суб'єктів історії, носіїв історичного смислу (народ, нація, держава, тощо). Вони занадто абстрактні, щоб бути реальними суб'єктами історії в плані мислення і дій. Ставиться під сумнів можливість побудови глобальних історичних схем, концепцій. Частина функцій ідеологізованої філософії історії (расові, класові, пов'язані із зусиллями розробки всесвітніх проектів) частково перейшли до інших сфер соціально-наукового знання, передусім до теоретичної соціоло-

© П. А. Кравченко, А. І. Мельник, 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.35285>

гії. Виникає методологія історичної глобалістики «світ-системна» теорія та історичні проєкції геополітичних ідей.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній науці важливе значення має розробка концепції інформаційного суспільства, яке виражає ідею нової фази в історичному розвитку країн і України також. Тобто створення нового соціального зразка, що є результатом «другої індустріальної революції», яка в основному ґрунтується на мікроелектронній технології. Зростаюча кількість людей за необхідністю втягується в безпрецедентне розмаїття інформаційно орієнтованих типів робіт. Цей процес інформатизації не залишає недоторканою жодну сферу соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин.

З появою нової, постіндустріальної й інформаційної термінології у науковий обіг входить поняття «Третя хвиля» Олівіа Тоффлера (фактично синонім до «інформаційного суспільства»). Поняття «інформаційного суспільства», у якому фокусуються всі дискусії щодо «майбутнього», дедалі частіше використовувалося як зручний універсальний засіб. Однак деякі питання досить часто не усвідомлюються або мають ухильні чи неясні відповіді. Який зв'язок існує між новою технологією й суспільством? Якою мірою й за яких обставин технологічний потенціал стає соціальною долею? Наскільки правомірно приймати той різновид економічних і соціальних перетворень, що відбуваються в наш час, за епохальну соціальну трансформацію? І якщо так чи інакше ми є свідками виникнення «нового типу суспільства», то чи мають рацію його адвокати, стверджуючи (як вони це часто прагнуть робити), що соціальні ефекти інформаційної технології в цілому позитивні? [1, с.363].

Є також інший аспект цього питання. Поняття «інформаційного суспільства» звучить як обнадійлива нота серед настрою загальної рецесії.

Якщо будь-який соціальний прогноз прихильників циклічної парадигми є песимістичним, таким, що попереду бачить лише занепад (економічний) чи катастрофу (ядерну), то тоді поняття «інформаційного суспільства» звучить позитивно і, очевидно, надає певного сенсу соціальним намірам і цілям. У той час, коли інтелектуали оплакують кінець прогресу або недостатність утопій, оживає стара ідея про те, що добре суспільство виростає із сучасного. Таким чином, не лише використання цього поняття для соціального аналізу, а і його соціальна роль усередині національного та глобального контексту заслуговують на подальше дослідження.

У світлі сказаного, на нашу думку, інформаційне суспільство також уявляється як досить сильно навантажене ідеологічним аспектом.

У 60-ті роки, десятиліттям раніше від того часу, коли інформатика стала предметом соціальної дискусії, Юрген Хабермас вважав, що поширені форми «технократичного розуму» являють собою серйозну загрозу людській свободі. Суспільна сфера комунікацій і прийняття рішень так усе перекручує, що більша частина населення перебуває в цілковитому невіданні стосовно реального розподілу влади й контролю в даному суспільстві. Ю. Хабермас говорив, що політичні дебати систематично зводяться до чисто технічного рівня і водночас технологія стає майже конкурентом політики [2, с.52].

Зведення політичних дебатів до технічних засобів веде до того, що люди втрачають можливість брати в них участь на рівні моралі та справедливості, а отже, і можливість шляхом політичних дій впливати на їхні результати. Сьогодні розвиток інформаційної технології демонструє це дуже добре. Отож, що означає ідеологічний аспект концепції «інформаційного суспільства»? По-перше, на задньому плані передусім нерівність і владні відносини. На даний момент, коли марно сподіватися на те, що поширення інформаційної технології матиме таке ж позитивне значення, як і поширення книгодрукування, безвідповідальними є заяви: це подібне до того, що вже відбулося раніше. По-друге, концепція інформаційного суспільства не лише поглинає будь-який опір у суспільстві, а також і опозиційні рухи. Основні суперечності мають ще менші можливості проявити себе на поверхні, аніж нерівність і конфлікти. По-третє, прихід інформаційного суспільства розглядається як цілком природне явище. Це – ясний шлях уперед. Майбутнє пролягає через інформаційну технологію. Нова технологія повинна стати всеохоплюючою, так стверджують як засновники цієї теорії, так і їхні послідовники. Цей частковий ідеологічний аспект – інформаційне суспільство як логічний і природний соціальний рух уперед – у подальшому підтримується типово технократичною вірою в прогрес завдяки необмеженому економічному нагромадженню [1, с.370].

У цьому відношенні, оцінюючи місце України в світовому політико-економічному та науковому просторі, В. Андрущенко справедливо констатує, що Україна «тільки стоїть на порозі інформаційного суспільства». На його думку, це викликано прорахунками «в реалізації наукових пріоритетів 50-х – 60-х років, коли неувага до науки обумовила відставання від інформаційно розвинених держав світу» [3, с.514]. Разом з тим на сьогодні вкрай актуальною є тема прогнозування тенденцій розвитку інформаційного суспільства в Україні і світі.

Теорія інформаційного суспільства – це останній сплеск суспільної думки в плані системного бачення світу та історичного процесу. Сьогодні в філософії історії спостерігається своєрідне пізнавальне за-

тишша, усе менше здійснюється спроб створення єдиної концептуальної картини всесвітньої історії, у якій теперішній стан людства представ би як природний або закономірний результат історичного розвитку, особливо попередніх етапів.

У той же час в сучасних умовах глобалізованого інформаційного суспільства в філософії історії набуває розмах критичний аспект досліджень, орієнтованих на дослідження можливостей і умов філософсько-історичного пізнання та подолання суб'єктивізму.

Проблема подолання суб'єктивізму в історії тісно пов'язана з його подоланням у науці взагалі та особливо у соціальних та історичних науках. Наприкінці XIX – початку XX ст. відбувається поступовий перехід до нового типу раціональності – неklasичного. Суть неklasичного підходу – перехід від описів і класифікацій до пошуку кінцевих основ теорії, до аналізу того, як методи і пізнавальні засоби зумовлюють сутність і форму теорії. Теорія не розглядається більше ні як відображення реальності, ні як простий опис даних, але, у першу чергу, як ідеалізація, раціоналізація, спрощення. Основна риса неklasичної методології – рефлексія над методом: у процесі пізнання реальність відповідає на наші питання, але її відповіді залежать не тільки від її устрою, але і від нашого способу постановки питань.

У неklasичній методології визнається, що позиція дослідника не абсолютна, а сфера спостереження обмежена самими дослідницькими інструментами. Виникає ідея множинності, додатковості описів реальності і методів дослідження. З'являється усвідомлення того, що традиційний, класичний метод, що складається в дослідженні зібраних даних, – не єдиний спосіб досягнення узагальнень, деякі узагальнення можуть бути знайдені завдяки вивченню методичного забезпечення дослідження.

Неklasична методологія для досягнення об'єктивного знання пропонує об'єктивувати пізнавальні засоби і методи, використані дослідником: якщо ми не можемо мати абсолютного знання, то принаймні повинні чітко позначати границі наших пізнавальних можливостей, усвідомлювати тим самим, що об'єкт, як він представлений у нашій теорії, значною мірою сконструйований використовуваним методом. Наукова об'єктивність у цьому випадку трактується як інтелектуальна згода, сполучення декількох перспектив, а рефлексія засобів і методів пізнання – як умова досягнення об'єктивності [4, с.18].

Починаючи з другої половини XX століття, у теоретичній історії відбуваються важливі методологічні зміни. При цьому під теоретичною історією все частіше розуміється засноване на міждисциплінарному підході дослідження та описування причинно-наслідкових зв'язків,

які визначають поведінку та поле розвитку великих соціальних груп на великих хронологічних проміжках та з прогностичною потенцією. Постановка футурологічних завдань перед теоретичною історією є досить новим явищем. В історії минуле швидко набуває рис стабільної неминучості, яка перекреслює будь-які варіанти розвитку. Тому традиційно вважалося, що передбачити можна лише майбутнє. Минуле є даністю у якій немає міста можливому. Якщо визнати, що майбутнє за своєю природою є ймовірним, то треба погодитися з тим, що прогнозування майбутнього таке ж складне, як і тлумачення минулого. Диференціація цих наукових проблем пов'язана з різним науковим інструментарієм.

Отож, з другої половини ХХ ст., можна говорити про формування нового типу методології, яку деякі дослідники пропонують називати постнекласичною [5, с.129-138]. Незважаючи на визначену умовність подібного розмежування, видається можливим, що це виділення дозволить більш чітко визначити ті риси наукового дослідження, що почили усвідомлюватися вченими з другої половини ХХ століття.

Визначальною рисою постнекласичної методології є зростаюче усвідомлення того, що наука являє собою соціальний інститут, і тому наукові картини світу значною мірою визначають цілі і цінності наукової діяльності. Сучасний критерій науковості – не істина або справедливність, а ефективність. Зростаюча залежність ефективності науки від фінансування веде до того, що дослідницькі пріоритети визначаються не стільки зсередини самого наукового дискурсу, скільки цілями економічного і соціально-політичного характеру.

Внутрішньонаукові джерела формування постнекласичної методології утримуються в самому некласичному підході. Останній акцентує увагу на обмеженнях, що накладаються засобами і методами пізнання, а ті, у свою чергу, значною мірою залежать від приналежності дослідника до певної наукової школи, від його позиції. Відповідно до цього, позиція дослідника трактується як вбудована у структуру досліджуваного об'єкта, а вчений виступає не тільки як спостерігач, але й як частина досліджуваної реальності. Тим самим, зникає межа між об'єктом і суб'єктом пізнання – суб'єкт, що пізнає, разом зі своїм методом складає частину об'єкта, що веде до повного руйнування уявлень про існування абсолютного спостерігача. Відповідно до зміни точки зору на позицію дослідника, змінюється й погляд на сутність процесу пізнання: процес пізнання одночасно є процесом конструювання реальності. Пояснення, пропоновані вченим, укорінені в практичному знанні, властивому йому як соціальному діячеві. Відповідно і наукове дослідження може розглядатися як рівноправна практика яка, разом з

іншими практиками, робить свій внесок у конструювання реальності: у процесі дослідження вчений не стільки відкриває зміст, скільки конструює його, переводячи практичне розуміння, споконвічно властиве йому як соціальному діячеві, на мову своєї науки.

Аналізуючи основні риси та складові сучасного розвитку суспільства, варто наголосити, що, за Д. Беллом, «вісью» постіндустріального суспільства є знання, і насамперед знання наукове. Але ж специфічною рисою постіндустріального суспільства є характер знання. Тому найважливіше значення для організації процесів прийняття рішень і напряду змін здобуває теоретичне знання, що припускає вищість теорії над емпіризмом і кодифікацію інформації в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду, що змінюються. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє і здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання.

Центральна роль теоретичного знання в постіндустріальному суспільстві визначить, на думку Д. Белла, і положення вченого як центральної фігури такого суспільства. Інтелектуальна технологія, в інтерпретації Д. Белла, припускає використання алгоритмів як правил вирішення проблем замість інтуїтивних суджень. Ці алгоритми можуть бути реалізовані в автоматичній машині, у комп'ютерній програмі, або в наборі інструкцій, заснованих на деяких математичних формулах. Інтелектуальна технологія, таким чином, пов'язана з використанням математичної (статистичної) або логічної техніки при роботі з «організованою складністю», у якості якої можуть бути розглянуті різні, у тому числі соціальні, організації і системи. Приклади нових інтелектуальних технологій, за Беллом, надають теорія ігор і системний аналіз [6, с.27].

Нове розуміння вектора соціально-історичного часу переконує, що минуле може бути так само непрогнозованим, як і майбутнє. Проблема тлумачення альтернативних варіантів минулого належить до кола завдань історичної феноменології. Їхні ідеї ґрунтуються на основі філософських ідей Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, А. Бергсона, які поставили проблему знаходження об'єктивної сутності свідомості. Об'єктом дослідження історичної феноменології є певне джерело як інтерсуб'єктивна реальність.

Основним методологічним завданням історика-феноменолога є надання чужій свідомості права на монолог. Таким чином, історична феноменологія відмовляється від марксистсько-гегельянської парадигми, яка ставила завдання пояснення історичної дійсності, натомість

ставиться проблема розуміння людини минулого і через неї тлумачення навколишнього світу .

Розвиток цього напрямку історичних досліджень сформував наукові напрями «мікроісторії» та «історії повсякденності». Остання зосереджує увагу не на політичній історії, яка фактично сприймається як історія еліти, а на житті народу, його функціональності. Зокрема, усна історія звертається до сюжетів повсякденного життя, залучаючи у науковий обіг нетрадиційні історичні джерела, які дають можливість вивчати настрої «мовчазної більшості», що суттєво впливає на соціальні процеси [7, с.23].

Виділимо деякі важливі теоретичні фактори, які зумовлюють нові підходи до історії і не штовхають прибічників постнекласичної методології до концептуалізації всесвітньої історії. Постнекласична теоретична думка (тут ми не зачіпаємо проблеми її істинності) виходить з тези про проблематичність оперування сутностями, які традиційно розглядалися у якості великомаштабних суб'єктів історії, носіїв історичного смислу. Мова йде про такі глобальні сутності, як «народ», «нація», «державна» тощо. Для представників цього наукового напрямку вони занадто абстрактні, щоб бути реальними суб'єктами історії в плані мислення і дій. Крім того, представники цього напрямку теоретичної думки не уявляють сьогодення як закономірний результат поступової, кумулятивної дії, руху, які можна реконструювати каузально-аналітичним способом. Це робить сумнівним можливість побудови глобальних історичних схем, концепцій, де б історична думка виступала як реальна спадкоємність, як умова здійснення прогресуючих смислів або якогось всезагального смислу. Отже, телеологічний детермінізм є неможливий.

У цих положеннях є заперечення жорсткого детермінізму історії. І частково можна погодитися з цією теоретичною позицією. Але ж відкидання глобального бачення історії (філософсько-історичного) автоматично веде до заперечення соціальних проєктів розвитку держав, націй, інститутів громадянського суспільства. Без таких проєктів неможливо здійснювати великі модернізації суспільного життя, мобілізації народних мас на реформи. Безумовно, після провалів таких амбіційних соціальних проєктів, як розбудова «нової комуністичної цивілізації», «великого китайського стрибка», «тисячолітнього арійського рейху», «створення великої японської імперії» тощо, у людства зріс скепсис до штучних або ілюзорних проєктів. Тим більше що такі волюнтаристські проєкти перекидують наукові уявлення про історичний процес.

Тому деякі функції ідеологізованої філософії історії – расові, класові, пов'язані із зусиллями розробити всесвітні проєкти, частково



перейшли до інших сфер соціально-наукового знання, передусім до теоретичної соціології, яка більш обережно використовує соціальний прогноз. Сучасні філософія історії та теоретична соціологія усе частіше спираються на методи конкретних історичних і політичних наук.

Ще одним перспективним напрямом сучасних історико-соціологічних та філософських досліджень, на нашу думку, є історична глобалістика. Вона також зосереджує увагу на сучасних еволюційних теоріях. У форматі глобальної історії розгортаються дослідження «світ-системної» теорії І. Валлерстайна [8, с.40] та історичні проєкції геополітичних ідей. Характерною особливістю й основною відмінністю теорії світ-системного аналізу є осмислення сучасних глобальних і транснаціональних процесів з точки зору ретроспективи 500 років всесвітньої історії. Саме тоді в Європі, а потім і в глобальному масштабі, виникла особлива історична система, в основу якої покладено єдиний розподіл праці, рушійною силою якої є накопичення капіталу. Тобто мова йде про сучасну світ-систему, або капіталістичну світ-економіку.

Специфічною рисою капіталістичної світ-економіки є безперервне накопичення капіталу, що передбачає встановлення ієрархічно нерівного розподілу, коли капіталістичні виробники, спираючись на підтримку держави, монополізують певні види виробничої діяльності. У результаті вони концентруються в певних зонах, які стають полем концентрації найбільших капіталів, утворюючи зону ядра капіталістичної світ-економіки. Зона ядра панує над периферією та напівпериферією. Периферія, порівняно з ядром, характеризується наявністю низькоприбуткових видів виробництва, слабкими державними структурами та низьким рівнем споживання. В осьовому розподілі праці периферія відіграє роль постачальника сировини та дешевої робочої сили для світ-ядра системи. На перший погляд, ця теорія, розроблена І. Валлерстайном та популяризована Центром Фернанда Броделя, виключає можливість виникнення різних полюсів сили, які б володіли приблизно однаковим потенціалом. Проте водночас політичні уточнення зазначеної теорії визнають, що періоди тотальної гегемонії в світ-системі відносно нетривалі порівняно з періодами боротьби за неї. Тому більш стабільною видаватиметься багатополюсна модель світу, причому ключове значення для стабільності цієї моделі міжцивілізаційної взаємодії матиме самовизначення євразійської цивілізації [8, с.22].

Відзначимо, що методологія Історичної глобалістики повертає істориків із галузі суто гуманітарного знання до сфери соціальних наук. Цей напрям досліджень сформувався на Заході в умовах кризи методологічних моделей структуралізму, втрати уявлень про сутність



та єдність історичного процесу. Його розвиток відбувається в умовах актуалізації культурно-історичного підходу та панування концепції історичного релятивізму, яка поставила під сумнів можливість застосування в процесі історичного аналізу філософських понять. Натомість історична глобалістика заперечує євроцентристські, лінійні та суто детерміністські концепції традиційної філософії історії. У її методологічному інструментарії зібрано теорії культурної антропології та синергетики. При цьому соціально-історичне буття знову стає екзистенційно відкритим до різних можливостей.

Важливим аспектом досліджень в сучасній філософії є проблема історичного часу. Варто зазначити, що значний внесок в розробку цієї проблеми був зроблений в рамках відомої на Заході школи «Анналів». Вона була заснована в 1929 р. Марком Блоком і Люсьєном Февром виходом у світ журналу «Аннали економічної і соціальної історії». Її послідовники, сучасні французькі історики Фернан Бродель і Жак Ле Гофф, у своїх роботах максимально реалізували ключові принципи цієї школи. Серед них і так званий «принцип історичного часу – тривалості тимчасової довжини», чи «соціального часу». Якщо раніше поняття «час» розглядалося як те, що рівномірно протікає, як якась вісь, на яку історик нанизує факти, то «тривалий час» ніби містить у собі ці факти, точніше кажучи, це змістовно-визначений час; це множинність часів, різноманітних тимчасових ритмів, властивих різним історичним реальностям, це ніби переривчастий історичний час.

Ф. Бродель використовує «зв'язування» трьох різних тимчасових довжин, кожна з яких відповідає визначеному глибинному рівневі, визначеному типові історичної реальності. У найнижчому шарі, як у океанських глибинах, панує сталість, стабільні структури. Їхніми основами є людина, земля, космос. Час тут протікає дуже повільно, він здається майже нерухомим; процеси, що відбуваються – зміни взаємин людини з природою, звички мислити та діяти тощо, – усе це змінюється протягом сторіч чи тисячоліть. Інші ж реальності, з галузі економічної і соціальної дійсності, мають, подібно до морським припливів і відливів, циклічний характер, і тут виявляються інші масштаби часу. Ними описується соціально-економічна історія, історія цивілізацій. І, нарешті, найбільш поверхневий шар історії; тут події чергуються, як хвилі в морі. Вони вимірюються короткими хронологічними одиницями. Це політична, дипломатична й інша по дієва історія [9, с.35].

Історія рухається під знаком єдності, підкоряється уявленням і ідеям єдності. Це можна пояснити так: людство, очевидно, виникло з єдиних витоків, вийшовши з яких, воно розвивалося в нескінченній ізольованості – у формі національних держав, розходження рас, куль-

тур, соціальних інститутів, мов, релігій тощо, але потім воно стало прагнути до возз'єднання. Однак єдність у кінцевій меті – безмежне завдання; адже всі передбачувані види єдності (політичні, національні, культурні, економічні й ін.) лише часткові, вони скоріше є передумовами можливої єдності, за яким ховається безодня сторонності, відштовхування і боротьби. Завершена єдність не може бути виражена ясно і несуперечливо навіть в ідеалі, вона не може знайти реальність ні в зробленому людиною, ні в правильному устрої світу чи проникливому і відкритому взаєморозумінні і згоді.

Різноманіття і концептуальна неоформленість ряду філософсько-історичних побудов є перешкодою для того, щоб приймати кожну з існуючих типологій як постійну, що чітко відмежовує за істотними характеристиками персональні варіанти філософії історії один від одного. Філософія історії в сучасній філософії розробляється в основному у таких напрямках, як віталізм, критична філософія, феноменологія, традиціоналізм, марксизм, структуралізм (розподіл поданих за сучасними напрямками). У рамках цих вчень можливі різні підходи до аналізу змістів філософсько-історичних побудов, і вони існують у досить великій кількості.

Перший методологічний підхід полягає в розгляді різних персональних варіантів філософії історії й у розкритті тематики філософії історії на підставі узагальнення персональних варіантів. Складність його використання пов'язана з надлишком персоналістського матеріалу, відсутністю критеріїв для добору досліджуваних персоналій. Другий методологічний підхід полягає в тому, що тема філософії історії проясняється на матеріалі різних шкіл і напрямів сучасності. Складність цього кроку в тому, що сучасні філософські напрями не мають чітких меж, і не існує однозначних критеріїв для розмежування самих філософських напрямів. Доказом слугують численні дискусії про те, куди, тобто до якого напрямку, віднести того або іншого філософа на тому або іншому етапі його творчості.

Пропонована типологія нових і новітніх філософсько-історичних концепцій дозволяє враховувати варіативність тематичних переваг, методологічних установок і загальнотеоретичних позицій. Типологія, яка тут наводиться, має загальний характер, тому що вона аж ніяк не заміщає собою всі можливі класифікації, що дозволяють розглянути специфіку кожної філософсько-історичної концепції. Скоріше ця типологія дозволяє зрозуміти, чому історичний обрій знання, будучи універсальним, все-таки орієнтує дослідницьку увагу в різних напрямках. Тип філософсько-історичної концепції імплікує направляючий схематизм історичних феноменів, що досягаються філософськи, і відповід-

ний йому дослідницький інструментальний апарат. Крім того, варто враховувати, що назви рубрик у пропонованій типології скоріше несуть змістовне значення, що не зовсім збігається з прийнятим у деяких філософських традиціях.

Критична філософія історії є переважно філософія історичного знання, що досліджує границі і джерела історіографічних комплексів, або навіть (у позитивістських варіантах) філософія історико-фактографічної науки. Необхідність у філософсько-історичних концепціях тут виникає тоді, коли критика науки або критика соціальних і політичних інститутів вимагає прояснення джерел нинішніх проблем.

Рефлексивна філософія історії, на відміну від критичної, жорстко не пов'язана з історичною наукою, з історично колишніми і наявними культурними утвореннями в їх готовому для історичного пізнання вигляді. Вона пов'язана з життєво-значеннєвими вимірами і самою науковою раціональністю, з тим, з чим наука має справу, що далеко виходить за межі компетенції історичної науки, однак визначає її. Тобто, історія розуміється як історія утворення змісту взагалі в обрії знаходження їм своєї традиційної й актуальної значимості. Мова йде переважно про історичну свідомість, що робить акти первинної історичної орієнтації й освоєння власного життєвого світу, а крім того, про історичність як обрії всякої, у тому числі і раціональної, змістовності.

Аналітична філософія історії, що критично досліджує термінологічні проблеми історичної науки, звертає увагу на елементарний склад і будову історичних епох і подій. Аналіз тут означає метод знаходження початку: будь то початок історії в цілому, або ж початок тих або інших історичних епох, або ж початки, що конституують історичну тканину подій і змістів [10, с.1].

Сама проблема розмежування предмета філософії історії і теоретичної історії усе частіше стає предметом дискусій. Відомий західний суспільствознавець Л. Голдстейн у праці «Історичне знання» пропонував виділяти у філософії історії її інфраструктуру, у якій досліджується методологія і технологія історії як наукової дисципліни та суперструктура, тобто власне історична продукція, вироблена не завжди тільки істориками, яка має на меті дати деяке уявлення про те, на що схожа частина історичного минулого. Російський дослідник А. Ракітов пропонує розглядати історіографію, історіософію та історичну епістемологію. Перша належала б історичній науці, остання – філософії історії, а історіософія – їм обом. Він визначив у кожній з частин об'єкт знання, предмет і тип, а також у низці праць спробував окреслити методології їхніх досліджень [11]. Такий підхід є плідним, оскільки чітко розмежовуються сфери дослідження наук про історію і розкривається

своєрідність філософсько-історичного аналізу зв'язку з художньо-емоційним пізнанням історичних фактів.

Широко відома і точка зору Ф. Анкерсмита, який філософію історії розмежовує на три частини: історіографію, яка описує саму історію (або історичну традицію) написання історії; критичну філософію історії, яка являє собою філософську рефлексію з приводу того, як взагалі можливі історичні висновки; спекулятивну філософію історії, яка досліджує ритми історії [12]. Російський дослідник М. Карєєв (1850-1931) вважав філософію історії інтегруючим історичним знанням, яке спирається на три основні види історичного пізнання: історіографію, історіологію, історіософію [13].

Ми навели лише частину спроб розмежувати філософію історії і теоретичну історію. Насправді їх дуже багато. Для нас головним було показати, що для сучасної філософії історії є характерною мета, рівень аналізу, її предметом є процедури і форми історичного знання, їх співвідношення з іншими формами знань. Якраз це надає філософський статус цьому типу рефлексії над історичним пізнанням. Цим типом рефлексії володіє невеличка група наукової еліти, в основному представники філософської та історичної наук. І кількість дослідників у сфері філософії історії, як показує аналіз літератури, постійно зменшується, тому що стати фахівцем у цій галузі, носієм наукової інформації у широкому діапазоні, дуже важко.

Аналіз викладених концепцій показує також, що в сучасних умовах не соціальний статус служить умовою приналежності людини до еліти постіндустріального суспільства; навпаки, сам він формує в собі якість, що роблять його представником вищої соціальної групи. Широко розповсюджена думка про те, що інформація є найбільш демократичним джерелом влади, бо всі мають до неї доступ, а монополія на неї неможлива; однак важливе і те, що інформація є і найменш демократичним фактором виробництва, так як доступ до неї аж ніяк не означає володіння нею. На відміну від усіх інших ресурсів, інформація не характеризується ні граничністю, ні виснажливістю, ні споживанням в їх традиційному розумінні, однак їй притаманна вибірковість, що, в кінцевому рахунку, і наділяє її власника владою в постіндустріальному суспільстві. Специфічні якості самої людини, його світосприйняття, психологічні характеристики, здатність до узагальнень, нарешті, пам'ять і тому подібне – все те, що називають інтелектом (а він і представляє собою форму існування інформації та знань), служить головним фактором, що лімітує можливості залучення до цих ресурсів. Тому значимі знання зосереджені у відносно вузького кола людей, соціальна роль яких не може бути в сучасних умовах оскаржена ні за

яких обставин. Уперше в історії умовою приналежності до пануючого класу стає не право розпоряджатися благом, а здатність їм скористатися, і наслідки цієї зміни з кожним роком видаються все більш очевидними.

Вагома частка національного багатства постіндустріальних країн представлена сьогодні інтелектуальним капіталом їхніх громадян; інвестиції «в людину» не в теорії, а на практиці виявилися найефективнішим видом вкладення капіталів. Тому розвинуті країни світу останніми кроками своєї політики поклали в основу моделі соціально-економічного розвитку інтенсифікацію науки, розвитку потенційних та реальних інтелектуальних можливостей свого населення. Саме цим досвідом і повинна вдало скористуватися Україна, щоб не допустити майбутніх проблем інформаційної диференціації своїх громадян.

Узагальнюючи науковий доробок соціологів і футурологів в 60-90-і роки ХХ ст. із приводу постіндустріального, інформаційного суспільства, можна в такий спосіб представити базові риси цього типу соціальної організації з позицій формування адекватної духовної політичної культури [14]:

- визначальним фактором громадського життя в цілому є теоретичне знання. Воно витісняє працю (ручну і механізовану) у її ролі головного фактора вартості товарів і послуг. Економічні і соціальні функції капіталу переходять до інформації. Як наслідок, ядром соціальної організації, головним соціальним інститутом стає університет як центр виробництва, переробки і нагромадження знання. Промислова корпорація частково втрачає чільну роль;

- рівень знань, а не власність, поступово стає визначальним фактором соціальної диференціації. Розподіл на «імущих» і «незаможних» здобуває принципово новий характер: привілейований прошарок утворюють інформовані. Неінформовані – це «нові бідні». Як наслідок, вогнище соціальних конфліктів переміщується з економічної сфери у сферу освіти, науки, культури. Результатом боротьби і розв'язання конфліктів є розвиток нових і занепад старих соціальних інститутів;

- інфраструктурою інформаційного суспільства є більше нова «інтелектуальна», а не «механічна» техніка. Соціальна організація й інформаційні технології утворюють «симбіоз». Суспільство вступає в «технотронну еру», коли соціальні процеси стають програмованими.

Ці моменти й є визначальними в становленні повноцінної культури інформаційного суспільства. Таким чином, саме інформація стає фундаментом культурно-соціальної надбудови, на противагу доінформаційним формаціям. У своїх роботах це відзначають такі вітчизняні фахівці, як В. Бебик, В. Бех, В. Білоус, А. Гальчинський, В. Коляденко,

В. Крисаченко, К. Корсак, В. Кремень, М. Степико, В. Ткаченко, Л. Чупрій, В. Ярошовець та ін.

Завершуючи розгляд сучасних філософських підходів до розвитку історії та суспільства, слід зазначити, що поступ суспільства нового типу є суперечливим і неоднозначним, адже його стратегії знаходяться в процесі формування. Україна на рубежі ХХІ ст. має справу не лише зі спільними для всього людства (глобальними) проблемами, а й з комплексом власних невирішених питань, успадкованих з попередніх століть. Попри розмаїття світоглядно-методологічних орієнтацій, сучасні суспільствознавці єдині в переконанні, що філософія та історія нерозривні. Вихід з методологічної кризи, на нашу думку, полягає не у бездумній екстраполяції зарубіжних філософських підходів до досягнення історії, і не в орієнтації на «повернення до джерел», а, насамперед, у критичному переосмисленні надбань як зарубіжної так і вітчизняної філософсько-історичної думки.

#### *Література*

1. *Лайон Д.* Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С. 362-380.
2. *Хабермас Ю.* Демократія. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М, 1995. – 672 с.
3. *Андрущенко В. П.* Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко : 2-ге вид., допов. – К. : Знання України, 2008. – 819 с
4. *Дудина В.И.* Социологический метод: от классической к постнеклассической точке зрения / В. И. Дудина // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1990. – Т. 2. – Вып. 3. – С. 17 – 35.
5. *Степин В. С.* Деятельностная концепция знания / В. С. Степин // Вопросы философии. – 1991. – № 8. – С. 129-138.
6. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл. – М. : Академия, 1999. – 786 с.
7. *Афонін Е.А.* Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-філософський аналіз) / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с.
8. *Валлерстайн И.* Исторические системы как сложные системы // Философские перипетии. Вестник ХГУ. – 1998. – № 409. – С. 22.
9. *Бродель Ф.* История и общественные науки. Историческая длительность / Ф. Бродель // Философия и методология истории. – М., 1977.
10. *Перов Ю.В.* Буття-як-історія (Начерки до сучасної філософії історії) / Ю. В. Перов, К. А. Сергеев // Вісник Санкт-Петербурзького університету. – Сер. 6. – Вип. 3. – 1995.
11. *Ракитов А. И.* Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1994. – №4. – С. 14-34.

12. Анкерсмит Ф. Возвышенный исторический опыт / Франклин Рудольф Анкерсмит. – М. : Европа, 2007. – 612 с.
13. Кареев Н. И. Суд над историей (Нечто о философии истории) / Н. И. Кареев // Рубеж (альманах социальных исследований). – М. : 1991. – № 1. – С. 6-32.
14. Барг М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. – М. : Наука, 1984. – 342 с.

*Кравченко П.А., Мельник А.И.*

### КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Постнеклассическая методология исходит из тезиса о проблематичности оперирования сущностями, которые традиционно рассматривались в качестве крупномасштабных субъектов истории, носителей исторического смысла (народ, нация, государство и т.д.). Они слишком абстрактны, чтобы быть реальными субъектами истории в плане мышления и действий. Ставится под сомнение возможность построения глобальных исторических схем, концепций. Часть функций идеологизированной философии истории (расовые, классовые, связанные с усилиями разработки всемирных проектов) частично перешли к другим сферам социально-научного знания, прежде всего к теоретической социологии. Возникает методология исторической глобалистики, «мир-системная» теория и исторические проекции геополитических идей. Характерной особенностью и основным отличием этих теорий является осмысление современных глобальных и транснациональных процессов с точки зрения ретроперспективы 500 лет всемирной истории.

Методология исторической глобалистики возвращает историков из области чисто гуманитарного знания в сферу социальных наук. Это направление исследований происходит в условиях актуализации культурно-исторического подхода и господства концепции исторического релятивизма. Отрицаются евроцентристские, линейные и сугубо детерминистские концепции традиционной философии истории. В ее методологическом инструментарии собраны теории культурной антропологии и синергетики. При этом социально-историческое бытие снова становится экзистенциально открытым к различным возможностям.

**Ключевые слова:** *всемирная история, геополитика, исторический релятивизм, культурная антропология, методология исторической глобалистики, постнеклассическая философия, мир-системная теория, синергетика, социально-историческое бытие, субъекты истории, теоретическая социология, философия истории.*



*Kravchenko P.A., Melnik A.I.*

**CONCEPTUALIZATION PHILOSOPHY of HISTORY  
in POSTNONCLASSICAL METHODOLOGY**

Post non classical methodology is based on the thesis of the problematic nature of operating by entities which were traditionally viewed as a large-scale subject of history and the media of historical sense (people, nation, state, etc.). They are too abstract to be real actors of history in terms of thinking and acting. The possibility of constructing of the global historical schemes, concepts is determined as doubtful. Some functions of ideological philosophy of history (racial, class which were dealt with efforts to develop global projects) were partially shifted to other areas of social and scientific knowledge, especially in theoretical sociology. The methodology of historical globalization came into being as well as “world-system” theory and historical projection of geopolitical ideas. The main characteristic feature and difference among these theories is the understanding of contemporary global and transnational processes in terms of retro perspectives of 500 years of the world history.

The methodology of the historical globalistics turns round the historians from essentially humanitarian knowledge to social sciences. This direction of research occurs under the conditions of actualization of cultural-historical approach and the supremacy the concept of historical relativism. Eurocentric, linear and strictly deterministic concepts of traditional philosophy of history are denied in the article. The theories of cultural anthropology and synergy are prepared together with its methodological tools. Hence socio-historical existence again becomes existentially open to different possibilities

**Keywords:** *world history, geopolitika, historical relativism, cultural anthropology, history and globalization methodology, postnonclassical philosophy, world-systemic teoriya Synergetics, sotsialno istoricheskoe-being, subjects of history, teoreticheskaya sociology, philosophy of history.*

Надійшла до редакції 15.03.15 р.

